

Warunki efektywności edukacji inkluzyjnej uczniów niewidomych i słabowidzących w kontekście modelu współpracy instytucji i placówek oświatowych

Dr Emilia Śmiechowska-Petrovskij

Wydział Nauk Pedagogicznych

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

Uczeń niepełnosprawny w szkole

Uczniowi niepełnosprawnemu każda szkoła (ogólnodostępna, integracyjna i specjalna) **zapewnia:**

- obowiązkowe zajęcia edukacyjne
- dodatkowe zajęcia edukacyjne
- zajęcia specjalistyczne wspomagające rozwój dzieci i młodzieży z zaburzeniami rozwojowymi

w tym w szczególności:

- realizację zaleceń zawartych w orzeczeniu o potrzebie kształcenia specjalnego
- **odpowiednie warunki do nauki, sprzęt specjalistyczny i środki dydaktyczne**
- realizację programu nauczania i wychowania z wykorzystaniem odpowiednich form i metod pracy
- zajęcia rewalidacyjne
- integrację ze środowiskiem rówieśniczym
- pomoc rodzicom dzieci i młodzieży niepełnosprawnych w zakresie doskonalenia umiejętności niezbędnych we wspieraniu ich rozwoju

Edukacja włączająca

- Uczniowie niepełnosprawni (posiadający orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego) realizują ten sam program nauczania, co pełnosprawni rówieśnicy, dostosowany pod względem treści, form, metod, organizacji nauczania oraz wymagań edukacyjnych do ich specyficznych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych.
- Ponadto mają zapewnione odpowiednie do rodzaju niepełnosprawności **środki dydaktyczne, sprzęt specjalistyczny (rehabilitacyjny)** oraz pomoc nauczyciela wspomagającego (obligatoryjnie w szkołach/klasach integracyjnych), a także wsparcie psychologiczno-pedagogiczne w formie dodatkowych zajęć rewalidacyjnych.
- Edukacja włączająca to nie tylko możliwość integracji przestrzennej i programowej w procesie edukacji, ale także dbałość o potrzeby osobiste i społeczne uczniów, zapewnienie im warunki do rozwinięcia poczucia przynależności do społeczności uczniów szkoły ogólnodostępnej znajdującej się najbliżej miejsca zamieszkania i szanse integracji w środowisku lokalnym. Por. hasła: edukacja integracyjna, edukacja włączająca, w: *Słownik pedagogiki specjalnej*, M. Kupisiewicz, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2013.

Potoczne przekonanie

Kształcenie uczniów z dysfunkcją wzroku w Polsce

- Uczniowie niewidomi i słabowidzący w większości kształcą się w szkołach specjalnych (w ośrodkach szkolno-wychowawczych), które są najlepiej przygotowane do prowadzenia efektywnej edukacji osób z dysfunkcją wzroku.

Fakt

Kształcenie uczniów z dysfunkcją wzroku w Polsce – dane statystyczne

- Uczniowie niewidomi i słabowidzący są grupą, która w Polsce w znacznej większości kształci się w szkołach ogólnodostępnych (w tym z oddziałami integracyjnymi).
- Z danych GUS w roku szkolnym 2012/2013 – ogółem liczba dzieci i młodzieży z dysfunkcją wzroku, pobierających naukę w ogólnodostępnych szkołach podstawowych, gimnazjach, szkołach zawodowych i średnich wynosiła **4745**, podczas gdy do szkół dla niewidomych i słabowidzących tych samych typów – uczęszczało **1108** osób.
- Taki rozkład uczniów z dysfunkcją wzroku w szkolnictwie ogólnodostępnym i specjalnym to światowa tendencja.

Efektywność edukacji włączającej uczniów niewidomych i słabowidzących

- Dynamika procesów rozwojowych dzieci niewidomych uzależniona jest od udzielanego im wsparcia oraz od wieku dziecka.
 - Np. największe dysproporcje w rozwoju poznawczym pomiędzy dziećmi niewidomymi a widzącymi występują pomiędzy końcem pierwszego a końcem czwartego roku życia. Natomiast pomiędzy jedenastym a trzynastym rokiem życia dysproporcje te wyrównują się.
- Osiągnięcia szkolne uczniów niewidomych i słabowidzących uczęszczających do szkół ogólnodostępnych są ogólnie zbliżone do tych, które uzyskują uczniowie ze szkół dla niewidomych i słabowidzących.
- Efektywność edukacji na poziomie opanowania programu szkolnego związana jest z właściwym oprzyrządowaniem ucznia oraz wyposażeniem w pomoce dydaktyczne, a także z oddziaływaniem rewalidacyjnym (techniki brajlowskie, rehabilitacja wzroku, orientacja przestrzenna, czynności życia codziennego) i wspomaganiem pedagoga specjalnego.

Por. R.M. Hodapp, *Development and disabilities*, University Press, Cambridge, 1998, V. Lewis, *Development and disability*, Blackwell Publishing, Malden 2003.

Por. Zofia Palak, *Uczniowie niewidomi i słabowidzący w szkołach ogólnodostępnych*, Wyd. UMCS, Lublin 2000.

Efektywność kształcenia uczniów z dysfunkcją wzroku w warunkach inkluzyjnych

- Polska: nieliczne badania (brak aktualnych) oraz doniesienia z placówek specjalnych, do których trafiają uczniowie kształcący się początkowo w szkołach integracyjnych i ogólnodostępnych, wskazują, iż niekiedy brak jest właściwych warunków do działań edukacyjnych w warunkach włączania, zwłaszcza na I etapie edukacyjnym, w wyniku czego zdarza się, iż uczniowie są głównie nauczani werbalnie (wykazują niskie umiejętności w zakresie podstawowych technik szkolnych – pisania i czytania), są zwalniani z zajęć plastycznych i technicznych oraz wychowania fizycznego, nie korzystają z niezbędnych przyrządów, takich jak pomoce optyczne, np. lupy (słabowidzący), czy maszyny brajlowskie (niewidomi).
- Osiągnięcia szkolne uczniów niewidomych i słabo widzących uczęszczających do szkół ogólnodostępnych są ogólnie zbliżone do tych, które uzyskują uczniowie ze szkół dla niewidomych i słabowidzących, ale:
 - 13,3% nie pisze i nie czyta (ani czarnodruku ani pisma brajla) – nauczanie głównie werbalne; 20% jest zwolniona z lekcji pracy i techniki; 45% badanych ze szkół ogólnodostępnych nie korzysta z żadnych pomocy optycznych; 48,3% korzysta tylko z okularów; 13,3% posługuje się lupą; 1,7% maszyną do pisania; 5% tabliczką brajlowską

Por. Z. Palak, *Uczniowie niewidomi i słabowidzący w szkołach ogólnodostępnych*, Wyd. UMCS, Lublin 2000.

Warunki efektywności edukacji włączającej uczniów z dysfunkcją wzroku

1. Tworzenie optymalnego środowiska fizycznego klasy i szkoły.
2. Dostosowanie sposobów i warunków nauczania do potrzeb uczniów z dysfunkcją wzroku.
3. Kształtowanie kompetencji warunkujących integrację społeczną uczniów niewidomych i słabowidzących.

Dostosowanie przestrzeni fizycznej szkoły i klasy

Uczeń niewidomy

- Dotykowe oznaczenie drzwi pomieszczeń (klasy, stołówki, toalety, pokoju nauczycielskiego i innych). Służą do tego etykiety brajlowskie (napisy w brajlu).
- Wyznaczenia ścieżek komunikacyjnych (poprzez odpowiednie ustawienie mebli w klasie, wyłożenie korytarza wykładziną lub dywanem tworzącym ścieżkę, np. do tablicy, do szafek z przyborami).
- Uporządkowania przestrzeni.
- Stanowisko pracy ucznia niewidomego (biurko, stolik) powinno umożliwiać przechowywanie pomocy, takich jak: maszyna brajlowska, papier, akcesoria do rysunków wypukłych i inne (o ile praca klasy odbywa się w jednej sali).
- W celu ułatwienia lokomocji ważne jest, by korytarze nie były zastawione meblami, przyborami do sprzątania, kwiatnikami, gablotami i innymi przeszkodami.
- Należy unikać stosowania jakichkolwiek elementów wystających ze ścian.
- Posadzki powinny być przeciwpoślizgowe.

Por. Adamowicz– Hummel A., *Postępowanie się wzrokiem przez dzieci słabo widzące*, w: *Poradnik dydaktyczny dla nauczycieli realizujących podstawę programową w zakresie szkoły podstawowej i gimnazjum z uczniami niewidomymi i słabo widzącymi*, Jakubowski S. (red.), MEN, Warszawa 2001; Błaziak M., Kałkus A., *Adaptacja klasy pod kątem potrzeb i możliwości ucznia z dysfunkcją wzroku*, w: *Edukacja równych szans*, Paplińska M. (red.), Wyd. UW, Warszawa 2008; Duffy M., Maj W., *Ocena i adaptacja miejsca pracy dla osób niewidomych i słabo widzących*, w: *Poradnik pracodawcy osób niewidomych i słabo widzących*, Fundacja AWARE Europe, Warszawa 2000; Duffy, M., *Ocena i modyfikacja otoczenia dla osób słabowidzących*, „Zeszyty Tyflogiczne”, nr 20, PZN, Warszawa 2002; *Osoby niewidome i słabowidzące w przestrzeni publicznej – zalecenia, przepisy, dobre praktyki*, praca zbiorowa, PZN, Warszawa 2009, E. Śmiechowska–Petrovskij, *Warunki bezpiecznego funkcjonowania ucznia z dysfunkcją wzroku w szkole ogólnodostępnej i integracyjnej*, „Trendy” 1/2013.

Dostosowanie przestrzeni fizycznej szkoły i klasy

Uczeń słabowidzący

- Przestrzeń warunkująca bezpieczne funkcjonowanie ucznia słabowidzącego wymaga uwzględnienia cech wizualnych otoczenia, takich jak między innymi oświetlenie, kolor obiektów, kontrast barwny, wielkość obiektów.
- Zapewnienia optymalnego oświetlenia i zapobiegania odbłaskom.
 - Aby zapobiegać olśnieniom należy wyposażyć przestrzeń szkolne w systemy ograniczające przepuszczalność i natężenie światła (wertykale, żaluzje, rolety i inne przesłony okienne).
 - Osłonić źródła światła (żarówki wystające poza obudowę).
 - W niektórych sytuacjach trzeba także zachęcać uczniów do korzystania z przesłon osobistych, takich jak przeciwsłoneczne okulary, daszki itp.
 - Bardzo istotne jest również zlikwidowanie błyszczących, odbijających światło powierzchni, np. poprzez zastosowanie matowych nakładek na biurko, wykładziny dywanowej czy chodnika na odbijającą światło podłogę.
- Ściany powinny być pomalowane na kolory jednolite farbą matową.
- Również tablica nie powinna być biała i błyszcząca. Lepiej sprawdzi się ciemnozielona, matowa.
- Szklane drzwi i przegrody gablot można okleić lub wyłożyć matowym papierem.
- Stopnie należy oznaczyć żółtą taśmą (pierwszy i ostatni).
- W kontrastowy sposób należy oznaczyć włączniki światła, klamki, przyciski, napisy na drzwiach.

Por. Adamowicz- Hummel A., *Posługiwanie się wzrokiem przez dzieci słabo widzące*, w: *Poradnik dydaktyczny dla nauczycieli realizujących podstawę programową w zakresie szkoły podstawowej i gimnazjum z uczniami niewidomymi i słabo widzącymi*, Jakubowski S. (red.), MEN, Warszawa 2001; Błaziak M., Kałkus A., *Adaptacja klasy pod kątem potrzeb i możliwości ucznia z dysfunkcją wzroku*, w: *Edukacja równych szans*, Paplińska M. (red.), Wyd. UW, Warszawa 2008; Duffy M., Maj W., *Ocena i adaptacja miejsca pracy dla osób niewidomych i słabo widzących*, w: *Poradnik pracodawcy osób niewidomych i słabo widzących*, Fundacja AWARE Europe, Warszawa 2000; Duffy, M., *Ocena i modyfikacja otoczenia dla osób słabowidzących*, „Zeszyty Tyflogiczne”, nr 20, PZN, Warszawa 2002; *Osoby niewidome i słabowidzące w przestrzeni publicznej – zalecenia, przepisy, dobre praktyki*, praca zbiorowa, PZN, Warszawa 2009, E. Śmiechowska-Petrovskij, *Warunki bezpiecznego funkcjonowania ucznia z dysfunkcją wzroku w szkole ogólnodostępnej i integracyjnej*, „Trendy” 1/2013.

Potoczne przekonania

- Przystosowanie otoczenia fizycznego do potrzeb uczniów z dysfunkcją wzroku jest problemem wymagającym specjalistycznej wiedzy i dużych zasobów finansowych.

Fakty

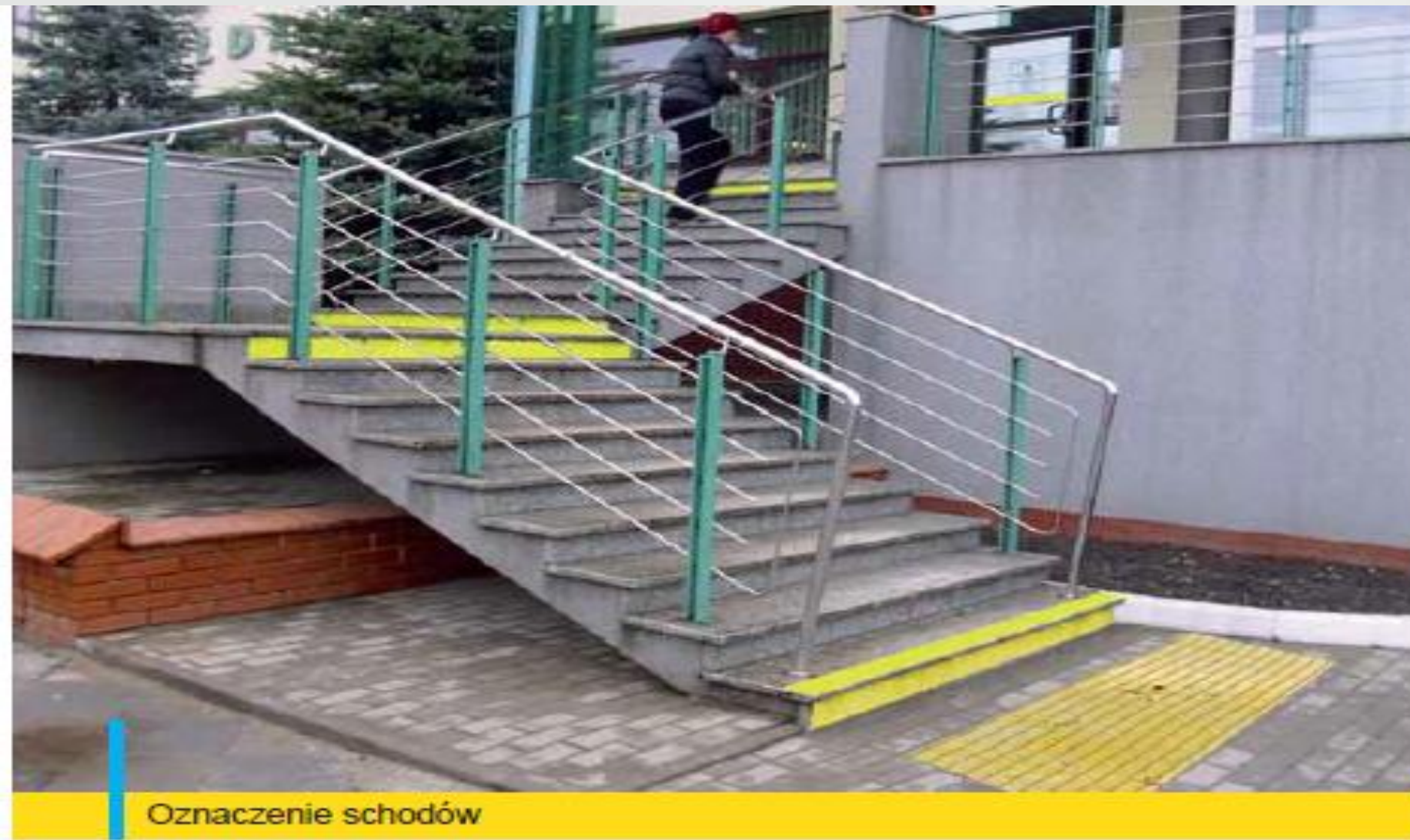
- Przystosowanie otoczenia fizycznego nie musi być związane z wysokimi kosztami (farba, wykładzina, taśma w kontrastującym kolorze, powiększony druk, etykieta w brajlu zrobiona samodzielnie).
- Można wykorzystać sytuację najbliższego remontu pomieszczeń.
- Mogą go dokonywać zespoły klasowe w ramach warsztatów.
- Można skorzystać z przystępnych poradników, np. wydawanych przez Polski Związek Niewidomych.
- Przystosowanie jest wyrazem zrozumienia idei uniwersalnego projektowania.
- Jest wyrazem społecznej odpowiedzialności.

Przykładowe oznaczenia elementów przestrzeni uwzględniające potrzeby osób słabowidzących

Źródło: *Osoby niewidome i słabowidzące w przestrzeni publicznej – zalecenia, przepisy, dobre praktyki*, praca zbiorowa, Polski Związek Niewidomych, Warszawa 2009, s. 21.

Dostęp online: www.pzn.org.pl/images/stories/dokumenty/zoltepasy/informator.pdf

Oznaczenie schodów

Źródło: *Osoby niewidome i słabowidzące w przestrzeni publicznej – zalecenia, przepisy, dobre praktyki*, praca zbiorowa, Polski Związek Niewidomych, Warszawa 2009, s. 22.

Dostęp online: www.pzn.org.pl/images/stories/dokumenty/zoltepasy/informator.pdf

Oznaczenie drzwi windy

Źródło: *Osoby niewidome i słabowidzące w przestrzeni publicznej – zalecenia, przepisy, dobre praktyki*, praca zbiorowa, Polski Związek Niewidomych, Warszawa 2009, s. 23.

Dostęp online: www.pzn.org.pl/images/stories/dokumenty/zoltepasy/informator.pdf

Napisy na drzwiach

Powiększony numer na drzwiach
oraz oznaczenie w brajlu

Źródło: *Osoby niewidome i słabowidzące w przestrzeni publicznej – zalecenia, przepisy, dobre praktyki*, praca zbiorowa, Polski Związek Niewidomych, Warszawa 2009, s. 26.

Dostęp online: www.pzn.org.pl/images/stories/dokumenty/zoltepasy/informator.pdf

Pomoce dydaktyczne i oprzyrządowanie

- Wyposażenie ucznia w narzędzia do zapisu (zeszyty z powiększoną liniaturą, maszyny brajlowskie, papier, drukarki brajlowskie).
- Pomoce dotykowe (globusy, mapy, eksponaty).
- Stanowiska komputerowe z synteizatorem mowy, programem odczytu ekranu, linijką brajlowską, skanerem, autolektorem, zestawem słuchawkowym.
- Drukarkę brajlowską i do grafiki dotykowej.
- Pomoce tyfloinformatyczne (notatniki brajlowskie).
- Pomoce optyczne (lupy, lunety, powiększalnik telewizyjny, lupy elektroniczne).

Mountbatten Brailler

Wielofunkcyjne urządzenie, służące jako:

- Przenośna maszyna brajlowska
- Drukarka brajlowska
- Notatnik elektroniczny
- Klawiatura brajlowska do komputera
- Narzędzie komunikacji dla nie znających Braille'a (możliwość podłączenia zewnętrznego wyświetlacza Mimic)
- Ma system udźwiękowienia
- Ma wbudowaną pamięć wewnętrzną
- Jest możliwość podłączenia standardowej klawiatury PC, drukarki czarnodrukowej oraz obustronnej komunikacji z komputerem.
- Pracuje na zwykłym i grubym papierze, metalowych i plastikowych foliach.

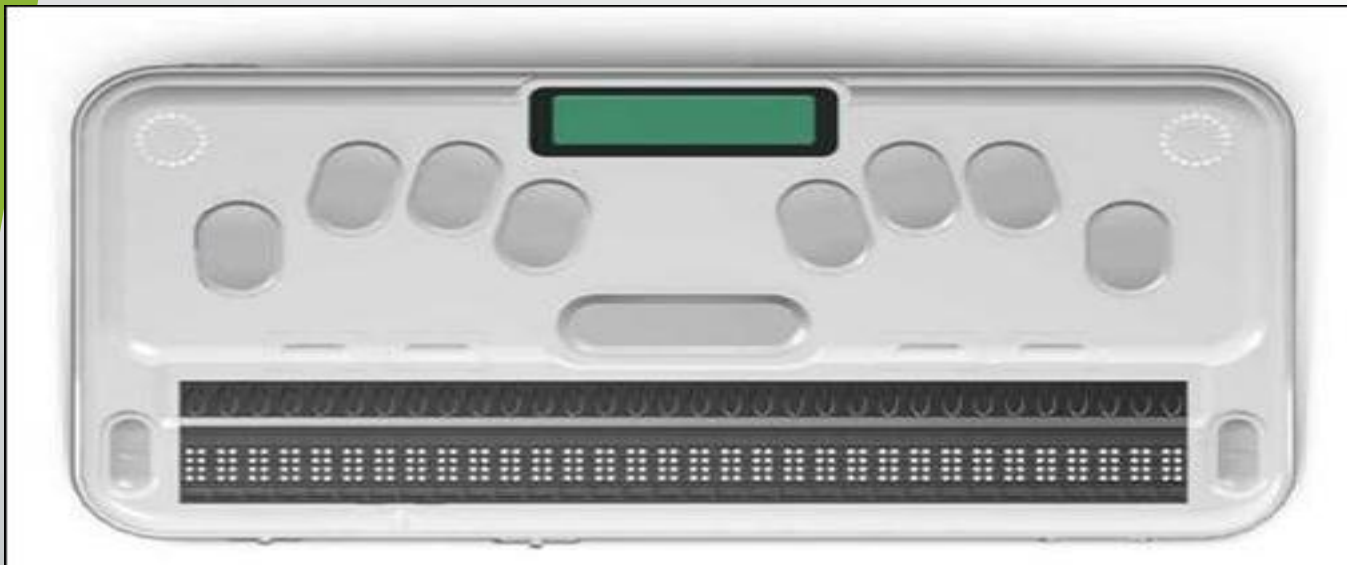
Przydatne informacje:

www.mountbattenbrailler.com/Docs/userguides/whymb.pdf

www.mountbattenbrailler.com/Docs/userguides/MB.pdf

Braille Sense Plus

Źródło zdjęcia:
nanopac.com

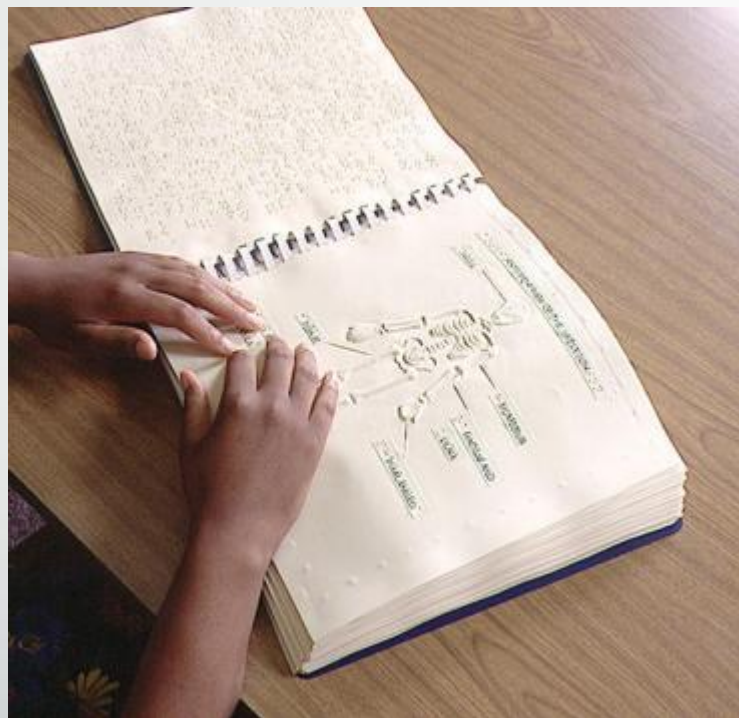
- Ma wbudowany wyświetlacz, pozwalający kontrolować zapis brajlowski poprzez odczytanie go w czarnym druku.

Kolorowy powiększalnik telewizyjny Prisma

Dotykowe pomoce dydaktyczne

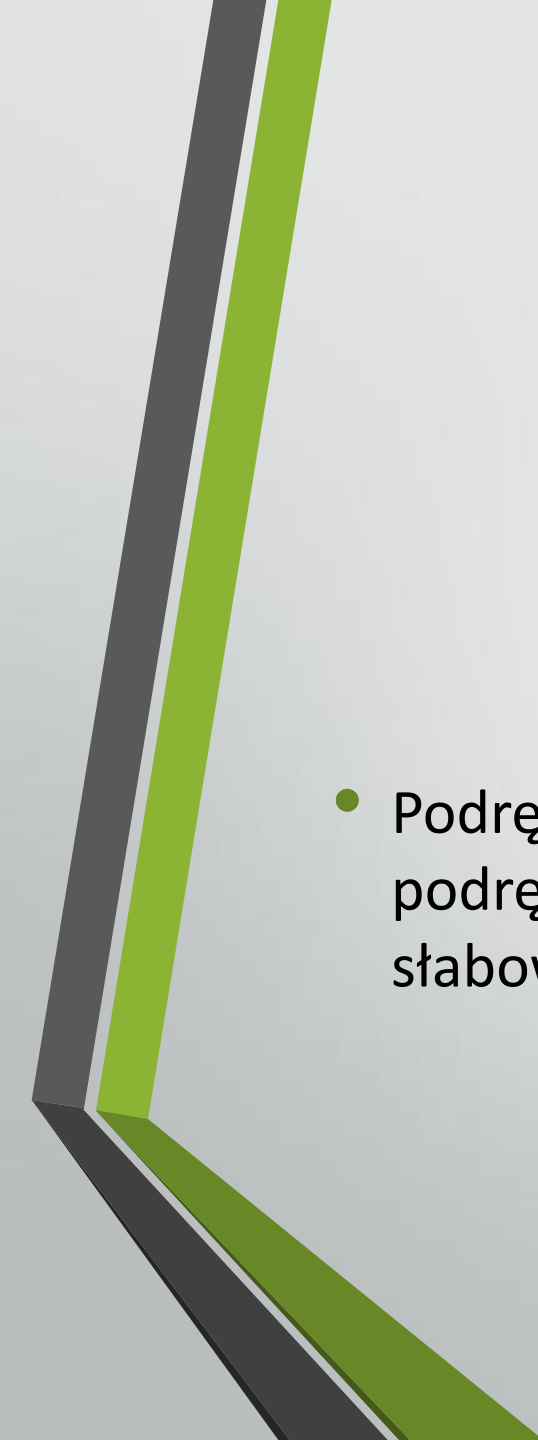

Potoczne przekonania

- Oprzązrządowanie ucznia z dysfunkcją wzroku jest bardzo kosztowne, placówki nie stać na zakup pomocy dydaktycznych.

Fakty

- Jednorazowo poniesiony koszt jest wymierną inwestycją warunkującą efektywność kształcenia inkluzywnego.
- Jest to najpełniejsze wykorzystanie subwencji oświatowej idącej za uczniem z niepełnosprawnością.
- Urządzenia do zapisu brajlowskiego oraz tyfloinformatyczne, w tym optoelektroniczne są wieloletnią pomocą – uczeń z nich nie wyrasta.
- Umożliwiają wysoką samodzielność ucznia. Warunkują zmniejszenie zabiegów adaptacyjnych (przygotowywania materiałów uwzględniających indywidualne potrzeby ucznia przez nauczycieli) na rzecz umiejętności poradzenia sobie przez ucznia z materiałem niezaadaptowanym.
- Dotykowe oraz przystosowane do potrzeb osób słabowidzących pomoce dydaktyczne stają się trwałym wyposażeniem placówki i zwiększają jej konkurencyjność na rynku usług edukacyjnych. W zależności od okoliczności mogą być również wypożyczane do placówek potrzebujących takich pomocy.

Potoczne przekonanie

Podręczniki

- Podręczniki dla uczniów z dysfunkcją wzroku to przedruk zwykłego podręcznika w alfabecie Braille'a lub reprodukcja w powiększeniu dla słabowidzących.

Fakty

Podręczniki

- Podręcznik dla ucznia z dysfunkcją wzroku musi zostać zaadaptowany do jego potrzeb – do odbioru dotykowego (pismo Braille’a) lub wzrokowego, uwzględniającego specyfikę widzenia w sytuacji obniżonej ostrości wzroku oraz ubytków w polu widzenia.
- Wyzwaniem dla adaptatora jest przygotowanie wykresów, tabel, rycin, ilustracji i innych elementów graficznych w podręcznikach brajlowskich, aby uczeń niewidomy mógł z nich skorzystać.
- Przygotowanie podręcznika w powiększonym druku nie polega na prostym powiększeniu czcionki, lecz na zastosowaniu odpowiedniego kroju czcionki, nasyconego i kontrastującego z tłem koloru, odpowiednich odstępów pomiędzy liniami, zaadaptowania ilustracji – wprowadzenia konturów, zmniejszenia liczby elementów, zastosowanie wysokiego kontrastu barwnego.

Fakty

Podręczniki

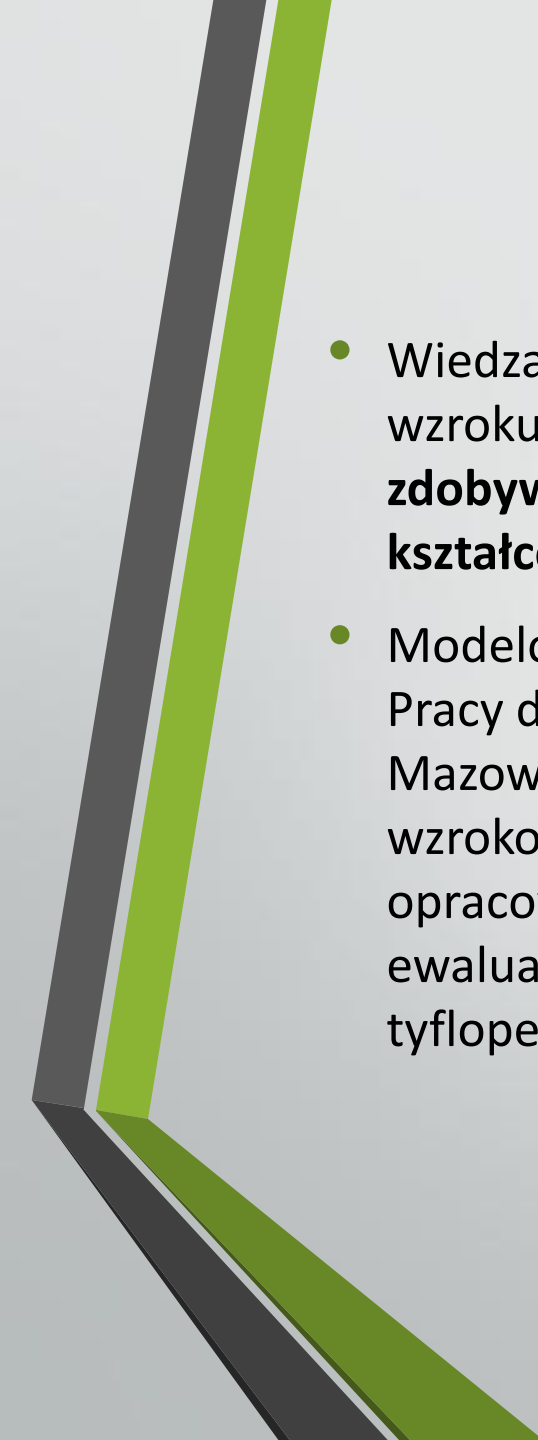
- Współcześnie powstające podręczniki dla osób z dysfunkcją wzroku zachowują strukturę i treść podręczników w normalnym druku.
- Zawierają m.in. podwójną numerację: oryginalną i brajlowską lub wersji w powiększonym druku (adaptacje podręczników są kilka razy większe pod względem objętości, stąd dodatkowe numery stron). Dzięki temu można korzystać z tych samych materiałów w ramach pracy z całą klasą, a polecenia nauczyciela mogą być kierowane do wszystkich, nie zaś osobno do osób widzących, a osobno do osób z dysfunkcją wzroku.
- Wytyczne dla dyrektorów szkół i placówek, chcących pozyskać podręczniki dla uczniów niewidomych i słabowidzących oraz lista zaadaptowanych podręczników, dostępne są na stronie internetowej Ośrodka Rozwoju Edukacji w zakładce *Adaptacja podręczników*.

Nauczyciel

- Nauczyciel główny
 - Dostosowanie form, metod i środków dydaktycznych do indywidualnych potrzeb.
 - Komunikacja ukierunkowana na potrzeby uczniów z dysfunkcją wzroku.
 - Strategie interakcyjne i kooperacyjne na rzecz włączania.
- Nauczyciel – pedagog specjalny
 - Organizowanie kształcenia integracyjnego, włączającego, praca nad IPET, wsparcie ucznia, wsparcie nauczyciela.
- Specjalista: zajęcia rewalidacyjne
 - Techniki brajlowskie, orientacja przestrzenna, czynności życia codziennego, rehabilitacja wzroku.
- Asystent nauczyciela
 - Tylko klasy 1-3 oraz świetlice.
 - Nie może pełnić zadań przypisanych nauczycielowi mającemu przygotowanie z zakresu pedagogiki specjalnej (organizowanie kształcenia integracyjnego, włączającego).

Model współpracy instytucji i placówek oświatowych realizujących kształcenie dzieci i młodzieży ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi

1. Refleksja nad sferą problemu, z jakim spotyka się uczeń.
2. Zrozumienie potrzeb i możliwości ucznia.
3. Identyfikacja podmiotów, które należy zaangażować do wspólnych zadań.

-
- Wiedza o instytucjach, stowarzyszeniach i fundacjach działających na rzecz osób z dysfunkcją wzroku, korzystanie z oferty wsparcia, które oferują, **podejmowanie partnerstwa na rzecz zdobywania środków do realizacji zadań związanych z podnoszeniem efektywności kształcenia uczniów niewidomych i słabowidzących.**
 - Modelowe działania: Fundacja CEDUNIS we współpracy z Mazowieckim Stowarzyszeniem Pracy dla Niepełnosprawnych "De Facto" i Urzędem Marszałkowskim Województwa Mazowieckiego (objęcie specjalistycznym wsparciem 5 dzieci z niepełnosprawnością wzrokową z płockich szkół i przedszkoli ogólnodostępnych (diagnoza funkcjonalna, opracowanie indywidualnych programów edukacyjno-rehabilitacyjnych, realizacja programu, ewaluacja), warsztaty dla opiekunów, warsztaty dla nauczycieli, konsultacje i szkolenia dla tyflopédagogów realizujących programy edukacyjno-rehabilitacyjne).

- Wiedza o instytucjach oferujących np. bezpłatnie udostępnienie materiałów czytelniczych dla osób z dysfunkcją wzroku (Polski Związek Niewidomych; Fundacja „Jasne Strony” (ogólnopolska wypożyczalnia książek dotykowych); Fundacja KLUCZ na rzecz edukacji i upowszechniania czytelnictwa osób niewidomych i słabowidzących; Stowarzyszenie Pomocy Osobom Niepełnosprawnym „Larix” im. Henryka Ruszczyca; Spółdzielnia Nowa Praca Niewidomych; Wydawnictwo Liber Novus; Mazowieckie Stowarzyszenie Pracy dla Niepełnosprawnych „De Facto”).
- Akademickie Centra Wsparcia – partnerstwo na rzecz działań sprzyjających włączaniu - np. w projekcie „TEKLA PLUS-Stolica staży” (Warszawa) – firmy (np. placówki niepubliczne) mogą podjąć finansowaną współpracę z ośrodkami akademickimi (wykorzystanie infrastruktury badawczej i kapitału ludzkiego jednostek naukowych na rzecz przepływu wiedzy między nauką i przedsiębiorstwami), w celu skorzystania ze szkoleń kadry lub innych działań (przystosowanie otoczenia fizycznego, analiza warunków edukacji inkluzyjnej w danej placówce).
- Partnerstwo z placówkami specjalnymi oraz poradniami psychologiczno-pedagogicznymi.

Podsumowanie

- Punkt wyjścia: zrozumienie potrzeb, których zaspokojenie, to nie przywilej, lecz prawo; nie danie zadość roszczeniu, lecz świadome tworzenie przestrzeni społecznej i edukacyjnej dostępnej dla wszystkich pełnoprawnych jej uczestników.
- To wyraz wrażliwości i odpowiedzialności społecznej, ale także wymiar pragmatyczny – tworzenie warunków do samodzielnego, satysfakcjonującego funkcjonowania, dzięki wcześniej udzielonemu wsparciu.